

2. Белый А. Петербург: Роман в восьми частях с прологом и эпилогом / Вступ. слово Д.С. Лихачева; Подготовка текста и статья Л.К. Долгополова; Примеч. С.С. Гречишкина, Л.К. Долгополова, А.В. Лаврова / А. Белый. – К.: Дніпро, 1990. – 599с.
3. Иллюстрированный энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона. – М.: Эксмо, 2008. – 960с.
4. Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки: монографія / Г.П. Лукаш. – Донецьк: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ПРОМІНЬ», 2011. – 448с.
5. Маяковский В.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т.1. Стихотворения. Владимир Маяковский. Облако в штанах. Флейта-позвоночник. Война и мир. Человек. Мистерия-буфф. Статьи и выступления. Письма к родным / В.В. Маяковский. – М.: Изд-во «Правда», 1968. – 463с.
6. Отин Е. Словарь коннотативных собственных имен / Е. Отин. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 412с.
7. Пушкин А.С. Медный всадник / А.С. Пушкин // А.С. Пушкин. Собрание сочинений. В 10-ти томах. – Т.3. Поэмы. Сказки. – М.: Художественная литература, 1975. – С.254-268.

Анотація. Проаналізовано різні структурні форми порівняльних зворотів із ВІ зі значенням уподібнення та ототожнення. Встановлено семантичні зв'язки компонентів порівняння з історико-культурними іменами та конотонімами, що зумовлюють розвиток змісту поетоніма і контексту. Доведено участь компаративів з онімами у створюванні ідейно-змістовної образності твору.

Ключові слова: конотонім, контекст, міжфразова єдність, образність, поетонім, порівняння.

Summary. The various structural forms of the comparisons with proper names in meaning of assimilation and identification are analyzed. The semantic relations of comparison's components with historic and cultural names and connotonyms, stipulating the development of semantics of poetonym and context are revealed. The participation of comparisons with onyms in making of text's idea-meaning imagery is affirmed.

Key words: comparison, connotonym, context, imagery, poetonym, superphrase whole.

УДК 811.161.2'373.4:159.928

Картамишев О.О.

СТРУКТУРА І СКЛАД ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ МІКРОСИСТЕМИ «ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ»

Фразеологічна ідеографія в царині мовознавства вважається малодослідженою галуззю із невизначеністю теоретичної бази, незначною кількістю проаналізованих мікросистем, невідпрацьованою схемою укладання словників ідеографічного типу тощо.

І все-таки окремі аспекти ідеографічного опису фразеологічного складу досліджено на матеріалі різних мов у працях Ю.О. Гвоздарьова, А.М. Емірової, В.М. Мокієнка, Ю.Ф. Прадіда та інших учених. Наприклад, Ю.Ф. Прадід у своїй монографії «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)» описав фразеологічні мікросистеми «Увага», «Пізнавальні процеси», «Емоційні процеси», «Воля», «Мовлення». Запропонована методика дослідження, а також схема ідеографічної класифікації фразеологічних одиниць (далі ФО) Ю.Ф. Прадіда вдало апробовані у працях його учнів – Н.Ф. Грозян (фразеологічна мікросистема «Поведінка людини»), І.Є. Колеснікової (фразеологічна мікросистема «Характер людини»), Л.Ш. Кубедінової (фразеологічна мікросистема «Мовлення людини») та ін.

Мета пропонованої статті – здійснити ідеографічний опис мікросистеми ФО на позначення здібностей людини.

Як слушно зауважує Ю.Ф. Прадід, терміном *фразеологічна мікросистема* позначають порівняно невеликі за кількісним складом угруповання ФО. Фразеологічною мікросистемою можна вважати синонімічний ряд, семантичну групу, семантичне поле і под. Термін *фразеологічна макросистема* доцільно вживати лише на позначення великих за кількісним складом угруповань ФО. Так, наприклад, можна говорити про макросистему «Людина», у якій об'єднуються

тисячі, а то й десятки тисяч ФО, що характеризують психічні процеси, діяльність людини, її індивідуально-психологічні особливості [2, 18-19].

Слід зазначити, що теоретичні контури цих термінів не унормовані. Проте можна стверджувати, що, по-перше, фразеологічна мікросистема – це підсистема фразеологічної макросистеми, по-друге, будь-яка мікросистема розглядається під кутом зору певного семантичного виміру, якому властива тематична різноманітність та специфіка значеннєвих меж, по-третє, основою будь-якого угруповання є синонімічні зв'язки між ФО, по-четверте, сформовані групи ФО не є закритими, бо однакові ФО можуть належати до різних мікросистем, що пояснюється достатньо розповсюдженим явищем полісемії у фразеології. Тож фразеологічні системні утворення гнучкі, відкриті для нових поповнень та змін, зокрема й змін, пов'язаних із переосмисленням самих ФО протягом історичного розвитку мови.

Фразеологічні макро- та мікросистеми у своїй основі містять не тільки лінгвістичну складову. Важливу функцію при формуванні макро- і мікросистем виконує екстралінгвістичний чинник. Не є винятком і мікросистема на позначення здібностей людини.

Здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, що виявляються в діяльності та є умовою її успішного виконання. Здібною до певної діяльності вважають ту людину, яка за рівних умов швидше і легше за інших опановує її, справляється з вимогами, виявляє ініціативу і творчий підхід [3, 141]. У психології питання про класифікацію здібностей людини залишається актуальним, однак найчастіше розрізняють природні, набуті та втрачені здібності [1, 375-376].

Диференційна риса класифікацій здібностей людини зумовила становлення однойменної фразеологічної мікросистеми із розгалуженою структурою (рис. 1).

Як бачимо, тематичне поле ФО «Здібності людини» об'єднує у своєму складі три великі тематичні групи ФО: «Природні здібності», «Набуті здібності» та «Втрачені здібності». Структурною особливістю зазначених тематичних груп є непослідовне розташування ієрархічних ланок ідеографічної класифікації ФО, яку запропонував Ю.Ф. Прадід: синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе [2, 40]. Ієрархічні порушення у структурі тематичних груп зумовлені, на нашу думку, екстралінгвістичними чинниками, зокрема особливостями психологічної класифікації здібностей людини та поняттєво-логічними принципами.

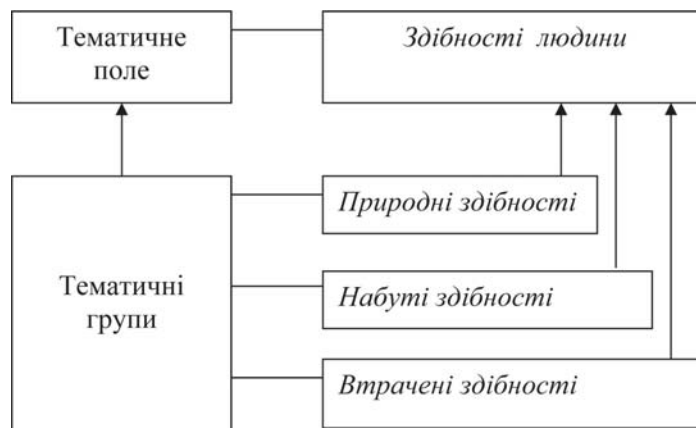

Рис. 1. Структура тематичного поля ФО «Здібності людини»

1. Тематична група «Природні здібності» об'єднує два семантичних поля ФО на позначення:

а) інтелектуальних здібностей: *мати спичку в носі*. Хтось тямущий, кмітливий: *У хлопця цього є така спичка в носі* (З журналу); *пустий лоб*. Хтось нерозумний, нетямущий і т. ін.: *Живіт товстий, а лоб пустий* (М. Номис) та ін.;

б) креативних здібностей: *і швець і жнець і на (у) дуду грець*. Той, хто вміє все робити, вправний, тямущий в будь-якій справі: *У Кирила золоті руки! Він і швець і жнець і в дуду грець...* (О. Копиленко); *ні грач ні помагач*. Той, хто не здатний до якоїсь роботи або не бажає її виконувати: – *Так-то так, та я вам ні грач ні помагач; шукайте собі деінде поради* (О. Кониський) та ін.

Семантичні поля утворюють безпосередньо синонімічні ряди ФО, бо семантичні групи відсутні (рис. 2).

2. Тематична група ФО «Набуті здібності» об'єднує три семантичних поля: «Загальні здібності», «Міжособистісні здібності», «Спеціальні здібності» (рис. 3).

Семантичне поле ФО «Спеціальні здібності» має ієрархічно послідовну структуру і складається з семантичних груп ФО, що позначають педагогічні, наукові, літературні, музикально-вокальні, образотворчі, ораторські здібності. Так, наприклад, семантична група ФО «Наукові здібності» об'єднує синонімічні ряди з такими значеннями:

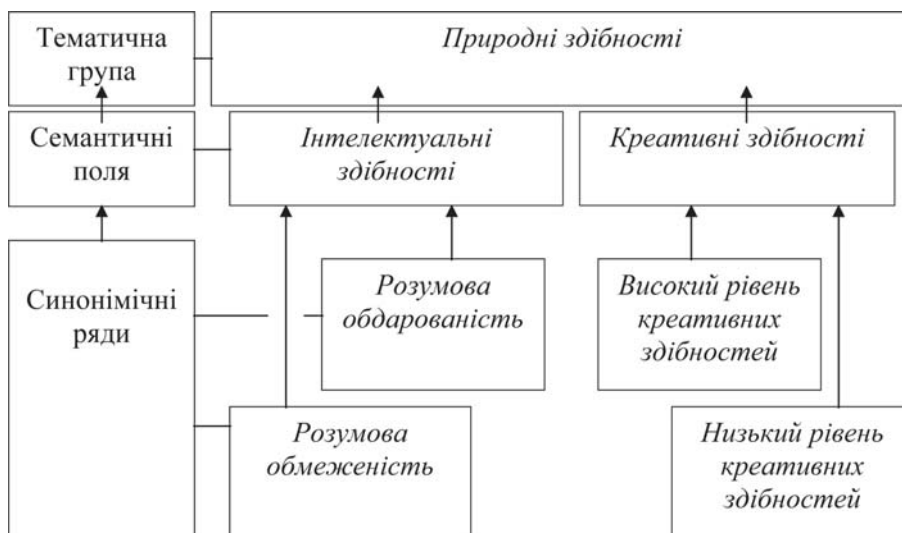

Рис. 2. Структура тематичної групи ФО «Природні здібності»

а) науково-дослідницькі здібності: **докопуватися / докопатися до кореня (до коріння)**. Глибоко, вдумливо аналізуючи що-небудь, з'ясовувати його суть: *Він ніколи не буде ні письменником, ні інженером, бо не здатний серйозно вчитись і докопуватися до коріння* (О. Донченко); **розкласти / розкладати по полицках**. Розібрати все до дрібниць, встановлюючи певну систему, логічну послідовність: *Любить чоловік [Кирик] дивитися за порядком не тільки на своєму обійсті, а й на чужому, і в сусідську душу прагне зазирнути, щоб розкласти все там по полицках* (С. Гуцало) та ін.;

Рис. 3. Структура тематичної групи ФО «Набуті здібності»

б) науково-креативні здібності: **відкривати / відкрити [нову] сторінку (еру)**. Робити щось видатне, знаменне в чому-небудь, докорінно відмінне від попереднього (перев. у якійсь галузі науки): *Комп'ютери відкрили нову еру в історії техніки* (З журналу); **сказати нове слово**. Зробити яке-небудь відкриття або домогтися значних досягнень у певній галузі науки, техніки, культури: *Симиренко сказав нове слово в розробці ефективних агротехнічних прийомів, що значно підвищило врожайність садів* (З газети) та ін.

У структурі семантичного поля ФО «Міжособистісні здібності» відсутня одна ієрархічна ланка – семантична група. Семантичне поле «Міжособистісні здібності» складається з 8 синонімічних рядів, що яскраво відображають специфіку здібностей міжособистісного спрямування: «організаторські здібності», «здібності до хитроців», «здібності до спритності», «здібності дотепно висловлюватися» і под.: **робити погоду**. Вирішально впливати на що-небудь, бути визначальним: – *Ви не належите до людей, які роблять погоду* (Я. Галан); **розігрувати / розіграти роль**. Удавати з себе кого-небудь: *Йому подобалося розігрувати роль непокірного бунтаря, для якого не існує ні звичаїв, ні порядків* (Ю. Збанацький); **і риби наловити і ніг не змочити**. Будучи винним, уміло уникнути покарання, нарікань і т. ін.: – *От чоловік! І риби наловить і ніг не змоче! – Я знаю, що він більше всіх краде, та зате і мені велику користь дасть!* (І. Карпенко-Карий); **клепаний на язик**. Здатний дотепно і влучно говорити: *Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик* (Укр. казка) та ін.

У складі семантичного поля ФО «Загальні здібності» також засвідчуємо порушення ієрархічної послідовності ланок, оскільки відсутні семантичні групи, а семантичне поле складається безпосередньо з синонімічних рядів із такими значеннями:

1) набуті розумові здібності: *братися / взятися за розум*. Ставати розсудливішим, розумнішим; поводити себе розумно, діяти розсудливо: *Я ніколи не розумію як слід психології ваших людей, чому вони тоді тільки беруться за розум, як їх вилаяти по-батьківському, того, може, що ще молоді?* (Леся Українка); *Бог розум послав*. Хтось став розумний, почав правильно мислити, діяти, оцінювати щось: – *Хіба ж Василь письменний, щоб йому апостола читати?* – спитала Настя. – *Був неписьменний, а тепер Бог йому розум послав* (Г. Квітко-Оснoв'яненко) та ін.;

2) набуті мовленнєві здібності: *наламати язика*. Навчитися добре говорити: – *Думаю, коли відкалатаєте в армії стільки, скільки я, то й ви не гірше язика наламаєте* (Гашек, перекл. С. Масляка); *розпустити язика*. Говорити багато взагалі, ставати говірким: – *Він [Аква] не знав, що я з вами.. знайомий, і розпустив язика. Бо хвалиться він, звичайно, полюбляє* (В. Дрозд) та ін.

3. Тематична група ФО «Втрачені здібності» об'єднує 2 синонімічні ряди на позначення:

а) втрачених розумових здібностей: *розгубити ролики*. Втратити здатність правильно думати, діяти: *Женька цитькнув на них: «Ви що, ідіоти, зовсім ролики розгубили? Пізнають!»* (А. Хижняк); *позбутися клепки*. Втратити розсудливість, стати нерозумним, дурним: *Щось тільки скажеш чи зробиш не так, зараз і соромлять: «Такий великий, а що витворює. Чи ти сорому і клепки заодно позбувся?»* (М. Стельмах) та ін.;

б) втрачених мовленнєвих здібностей: *забути язика в роті*. Втратити здатність говорити (через переляк, розгубленість тощо): *Андрій з ляком дивився на Гудзя. Він навіть язика забув у роті* (М. Коцюбинський); *язик у петлю скрутило*. Хто-небудь втратив здатність говорити від хвилювання, злості і т. ін.: *А ти хвостом не крути. Як Оксена не було – до гурту підпрягався, а побачив – зараз тобі язик у петлю скрутило* (Григорій Тютюнник) та ін.

Вказані синонімічні ряди ФО входять до складу тематичної групи ФО «Втрачені здібності», умовно «перестрибнувши» через дві ланки: «семантичну групу» та «семантичне поле» (синонімічний ряд ФО → ... → тематична група ФО) (рис. 4).

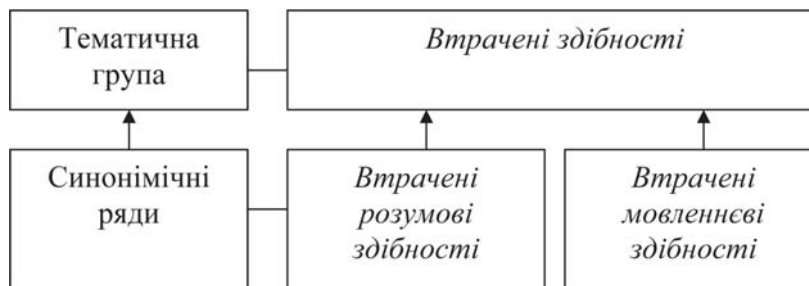

Рис. 4. Структура тематичної групи ФО «Втрачені здібності»

Отже, фразеологічна мікросистема «Здібності людини» налічує понад 800 ФО, які об'єднуються в трьох тематичних групах: «Природні здібності» (понад 300 ФО), «Набуті здібності» (понад 400 ФО) і «Втрачені здібності» (понад 80 ФО).

Список використаних джерел

1. Немов Р.С. Психология: В 3 кн. – Кн.1.: Общие основы психологии. – 3-е изд. / Р.С. Немов. – М.: Владос, 1997. – 688 с.
2. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) [Текст] / НАН України, Ін-т української мови; Відп. ред. О.О. Тараненко. – К.; Сімферополь, 1997. – 252 с.
3. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. Степанов О.М.]. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.

Анотація. У статті йдеться про малодосліджену в українському мовознавстві фразеологічну мікросистему «Здібності людини», зокрема описується схема її ідеографічної структури, корпус фразеологічних одиниць, що утворюють цю мікросистему.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічна мікросистема, здібності людини, фразеологічна ідеографія, ідеографічна класифікація.

Summary. This article contains information about the unexplored in Ukrainian linguistics phraseological microsystem «Ability of man», in particular describes the scheme of its ideographic structure and idioms that represented this phraseological microsystem.

Keywords: phraseological unit, phraseological makro- and microsystem, ability of man, phraseological ideography, ideographic classification.